

יהדות בעיר הגדולה

בית הכנסת צריך לפתוח את שעריו ולשמש כמרכז של תרבות ערכים ויהדות וכמשענת בחיים השוחקים של העיר

הרב מאיר אזרי *

התפתחותן של מגה ערים בעולם. כבר בשנת 2000 חש פרופ' שחר שהמטרופולין המתפתח סביב תל אביב, יש בו ממאפייני העיר הגלובלית. עיר שכזו גובה מחיר מתושביה. היא מחזקת קיטוב חברתי, עלות המגורים בה הולכת ומתייקרת, לצד כוח אדם יקר ומקצועי שעובר לגור בעיר מתפתח יישוב מהגרי עבודה הנדרש לספק שירותים לחברות העל. עלות החיים בעיר יקרה, ורובעים שלמים שבהם מתמקמים משרדי חברות הענק, מתרוקנים בלילות ובסופי השבוע. היישוב העירוני הופך יותר ויותר חסר נשמה וחמלה.

רבים בעולם מבינים היום, שהעיר לא תיבנה מדרוויניזם טורף. העיר לא תיבנה יותר דרך תיאורים העולים מסיפורים כמו בסרט 'כנופיות ניו יורק' בכיכובם של דניאל דה לואיס וליאונרדו די קפריו. גם יזמי הנדל"ן צריכים יותר ויותר להיות ערים לצורכי האדם בעיר. אך מאידך, לא ניתן לכפות על בני האדם עולם של אתמול. בחיים רווי קדמה ואתגר, העיר והתפתחותה היא עובדה, היא נתון שצריך להתמודד איתו. העיר תתפתח משאיפות אנושיות לצמיחה אישית, משפחתית ומקצועית במגוון תחומים, אך גם מאיזון בין סך השאיפות של בני האדם סביבנו. העיר תתפתח מאיזון בין הרצון לגדול, להתרחב, להשיג יותר, אך באותה מידה גם מן החובה לריסון, לאיפוק, למחשבה תחילה ולחידוד החוש האנושי לחמלה. ראוי, לעתים, לוותר על עוד מגדל בתמורה לפארק ציבורי, מרחב ירוק, אך לעתים ראוי להוסיף על חשבון שטחי הציבור הפתוחים מבני ציבור, דרכי גישה נוחות, חנייה. בקיצור, סיפורה של העיר מאז ומתמיד הוא סיפור של פשרה.

הפנת תחושת הבדידות

מאחר שהעיר והחיים בה לרובנו היא עובדה, והאפשרות לחיים בכפר ובמרחב ירוק ופתוח היא רק חלום רחוק, ברור שצריכה להימצא דרך בה האדם יפיג את תחושת הזרות, הבדידות והחיים בתוך בועה. לטעמי, אחד האמצעים הוא יצירת קהילה מקומית. בכפרים ובערי העבר, הקהילה נכחה בין האדם והמשפחה לבין הרחוב המאיים והמפחיד. העיר המודרנית, דומה שחיסלה את מושג הקהילה. אך ככל שפרחה העיר המודרנית וצמחה

בלעדית לרבים מבני העולם. נגישות למקומות העבודה, לשירותי התרבות והחינוך, הקרבה ל'אקשן' הובילו רבים אל הערים ברחבי העולם. הסופר והפילוסוף הצרפתי ז'ורז' פרק בספרו 'חלל וכולי': מבחר מרחבים' מסכם ואומר: "לעולם לא נוכל להסביר ולהצדיק את העיר. העיר קיימת. היא המרחב שלנו ואין לנו אחר. נולדנו בערים. גדלנו בערים. בערים אנחנו נושמים. כשאנחנו נוסעים ברכבת אנו נוסעים מעיר אחת לעיר אחרת. אין שום דבר לא אנושי בעיר, אולי רק עצם אנושיותנו." (הוצאת בבל, 2007)

החיים בערים, ההולכות ומתרחבות בצעדי ענק, חלקן אף הופכות למגה ערים, המאכלסות מיליונים רבים של בני אדם, הפכו ליותר ויותר קשים, מנוכרים ומאתגרים. הסופר איטאלו קלויינו בספר 'הערים הסמויות מן העין' (ספריית הפועלים, 1984) היטיב לתאר את אחד האתגרים האנושיים שבהתמודדות עם הזרות והניכור:

"עיר גדולה, קלואה, והאנשים המהלכים ברחובות זרים זה לזה. בכל מפגש, הם מדמיינים זה על זה אלף דברים: את המפגשים העשויים להתרחש ביניהם, השיחות, ההפתעות, הלטיפות, הנשיכות. אבל אין איננו מברך את זולתו לשלום. המבטים מצטלבים לרגע ומיד מתחמקים, מחפשים מבטים אחרים, לעולם אין הם נעצרים."

כל מי שטעם מעט מערי הענק יכול לחוש את תחושתו של קלויינו. כך במסע ברכבת התחתית בניו יורק, כך חשים אלפים ברחובות לונדון, תחנות האוטובוסים במוסקבה, ובשנים האחרונות יש יאמרו, שגם רחובות תל אביב משרדים תחושה שכזו של ניכור וזרות.

פרופ' אריה שחר כתב במאמר מרתק שפורסם לפני שנים בכתב העת 'פנים' לתרבות, חברה וחינוך שהכלכלה הגלובלית ההולכת ומתפתחת אף מולידה יצור אורבני חדש ומוביל: עיר עולם. פרופ' שחר קובע בעקבות מחקרים משנות ה-70 ואילך, כי התיעוש בעולם השלישי, עליית משקל ההון בעולם, עליית מעמדן של החברות הרב לאומיות, התפתחותה והרחבת כוחה של התקשורת והתיירות והדרישה ההולכת וגוברת לחיי תרבות, אלו הם, בין השאר, הגורמים המחזקים את

האתגר של החיים בעיר

ההיסטוריה של מאות השנים האחרונות קשורה, בין השאר, לסיפורה של העיר והתפתחותה. המהפכות התעשייתיות והטכנולוגיות וגלי ההגירה, פריצת גבולות ומחסומים והנהירה אל מרכזי התעסוקה, חזיקו תופעה ששורשיה עתיקים - העיר.

עוד בימי קדם, ויש המקדימים לאלף הרביעי או השלישי לפנה"ס מתפתחות ערים במסופוטמיה, בסין, בהודו ובדרום אמריקה. כולנו מכירים את תרומת העיר, הפוליס, למחשבה האנושית ולדמוקרטיה. אף ספר בראשית מתייחס לבניין העיר כתופעה אנושית ההולכת ומתפתחת מאז ימי קין. בונה העיר הראשונה. ניתן לראות, אם כך, כי השאיפה או הכורח לקיום אנושי בחבורה מחזירה אותנו לימי בראשית. בני האדם הבינו את היתרון בחיים ביחד, ובדרך זו ניסו להבטיח לעצמם ביטחון, ניסו למקסם השקעה בהשגת צרכי קיום בסיסיים ולהיטיב עוד בימי קדם חינוך ובריאות. רבים ראו את החיים בעיר כמאפשרים קיום במרחב משותף המאפשר גישה טובה יותר למגוון של שירותים. הגישה המקראית האומרת כי "לא טוב היות האדם לבדו" דומה כי מתייחסת לא רק למציאת בן זוג או משפחה גרעינית, אלא גם לקהל ולחבורה שסביבך. תודו, רבים התמכרו לאופציה המאפשרת חיים ביחד בעיר, למרות שבמרחב שמחוץ לעיר רבים אולי ירגישו קרבה לטבע ולבריאה. במאות השנים האחרונות העיר הפכה לאופציה כמעט

* רב קהילת בית דניאל בתל-אביב ומייסד משכנות רות דניאל - מרכז תרבות חינוך והארחה ביפו. לשעבר מזכ"ל התנועה ליהדות מתקדמת בישראל.

רבים ראו את החיים בעיר כמאפשרים קיום במרחב משותף המאפשר גישה טובה יותר למגוון של שירותים. הגישה המקראית האומרת כי "לא טוב היות האדם לבדו" דומה כי מתייחסת לא רק למציאת בן זוג או משפחה גרעינית, אלא גם לקהל ולחבורה שסביבך

מרכזה של הקהילה היהודית היא לאורך השנים סביב בית הכנסת. בית הכנסת לא היה מעולם מקום לתפילה בלבד. הוא שימש גם כמקום לימוד, מפגש חברתי ועזרה הדדית. התפתחות העיר המודרנית ואופי החיים המודרניים מתבטא בין השאר בשיויון מעמד האישה, בהתפתחות מערכת התקשורת, בדרישה לאיכות השירות ובצורך בגירוי דתי ותרבותי מורכב יותר

נערכה לרוב בבית הכנסת. אולם, בעוד מוסדות התרבות וההתכנסות הולכים ופורחים בעיר, לבית הכנסת ולקהילה תפקיד משמעותי יותר ויותר. הם מספקים בעיר המודרנית צורך ייחודי: מרחב אנושי חם ומגן, שבו האדם יכול להתכנס בתוך עצמו ולשאת תפילה, ללמוד טקסט, לעסוק בפעילות שעניינה תיקון עולם, וכל זאת, בחברת אנשים מוכרים ואוהבים, המחויבים לערכים אשר אימץ. בית הכנסת המודרני צריך לפתוח את שעריה ולהקל על האדם להיכנס אל מה שהיה בעבר פאר הקהילה היהודית ומרכזת. עליו לפתח את התפישה שהבית הוא מרכז של תרבות ומקום של ערכים ויהדות, בית לקהילה המשמשת לאדם כמשענת בחיים השוחקים בעיר הגדולה. בית הכנסת צריך לספק מענה לבודדים ולמשפחות, צעירים ובני גיל הזהב המחפשים זהות, משמעות, חום אנושי ותחושת שייכות בעיר המודרנית, הגדולה והמנוכרת כל כך. דומה שדווקא חיי העיר שאינה נחה לרגע מחזירים את האדם אל הצורך לחיים במסגרת קהילתית, אחרת עוד ילך לאיבוד. אלא שבית הכנסת, ראוי שיפנה ויושיט יד גם לאנשים שמחוצה לו, יהודים ושאנים יהודים. עליו להתמודד עם אתגרי גלי ההגירה אל העיר, ולסייע לתהליך קליטתם של התושבים החדשים. בית הכנסת צריך להיות מקום של חמלה וסיוע למהגרי עבודה ולוותיקים כאחד. במרחב העירוני המודרני השברירי והמשתנה חדשות לבקרים, ראוי שנמקד את הזיכרונות והתקוות באדם ובמרחב האנושי סביבו, ולא במרחב הפיזי, העירוני שספק אם ישרוד עשור. ראוי לזכור שבני האדם לא בונים עיר רק מלבנים ובטון, כבישים ומרחבי ירק וצל. עיר נבנית מתקוות, זיכרונות וחלומות של בני האדם ומסך הנשמות הפועלות במרחב העירוני. ערי ישראל המודרניות זקוקות במסע הזה לרוח היהודית המתחדשת. עיר פתוחה, שוויונית, תוססת ומתקדמת זקוקה ליהדות פתוחה ומתקדמת.

במסכת סנהדרין קב, ע"ב "מפני מה זכה עמרי למלכות?" וקובעים "מפני שהוסיף כרך אחד בישראל".

שמירה על הקיום היהודי בחיים המודרניים

המהפך שעברו ערי אירופה יצר שינוי משמעותי בעולם ובעולמה של יהדות. פריחת העיר, המהפכה הצרפתית והאמנסיפציה, ולאחר מכן, התפתחות ערי הענק בארצות הברית ובמזרח אירופה, השפיעו על הקיום היהודי יותר ויותר. יהודים מצאו עצמם חיים בעיר ונאלצים להתמודד עם משמעות הקיום המורכב בה. פריצת היהודים אל מחוץ לחומת הגטו, שם ניהלו חיי קהילה מנותקים ועצמאיים, אל המרחב ואל תרבות הגויים הובילו לשינוי דרמטי בחיי היהודים. יש שאמרו, שהאתוס הציוני, שנבנה בין השאר על חזון ההתיישבות הכפרית, הקיבוץ והמושב, שבמרכזם יישובים כדגניה ונהלל, היה התשובה לקיום היהודי בכפרי אירופה, ובעיקר לגטו ולעיר הבורגנית שהתפתחה. צעירי התנועה הציונית, בני העליות הראשונות, בזו לערי היישוב הישן, ביניהן טבריה, צפת, חברון, ירושלים ויפו וחשו כי יש בהן סיאוב, מרחב עירוני צפוף ודתיות יתר. בניית תל אביב הייתה בעבור רבים בתנועה הציונית אתגר משמעותי. היא נתפשה כאתגר של תנועה לאומית. בניין עיר אחרת, שעתידיה להיות "ניו יורק של ארץ ישראל", יפה יותר מפרז, וכפי שניסח נחום סוקולוב "עיר יחידה ומיוחדת". תל אביב יצגה בעבור רבים את הדינמיות של התנועה הציונית, הומניזם, חילונית ומתניות. מייסדי תל אביב רצו עיר שלא תהיה כמו ירושלים, שסימלה בעבורם את החרדיות, הקיפאון וחוסר המעש. עיר שתסמל את חזון הציונות החדשה בכך שתהיה כמו כל עיר מודרנית בעולם.

מרכזה של הקהילה היהודית היה לאורך השנים סביב בית הכנסת. בית הכנסת לא היה מעולם מקום לתפילה בלבד. הוא שימש גם כמקום לימוד, מפגש חברתי ועזרה הדדית. התפתחות העיר המודרנית ואופי החיים המודרניים מתבטא בין השאר בשיויון מעמד האישה, בהתפתחות מערכת התקשורת, בדרישה לאיכות השירות ובצורך בגירוי דתי ותרבותי מורכב יותר. כל אלה מובילים לשינויים משמעותיים באופייה של הקהילה היהודית ובתי הכנסת שלה. ביותר ויותר בתי כנסת רפורמים וקונסרבטיביים בערי הארץ והעולם, גברים ונשים מתפללים יחדיו. בתי הכנסת מרחיבים את מגוון שירותיהם, תוך ניסיון לענות על צרכים עתיקים וחדשים, המועצמים דווקא בעיר הגדולה והמודרנית. בתי הספר, המתנ"סים, בתי הקולנוע, בתי הקפה הפכו להיות תחליף להתכנסות הקהילתית והעירונית שבעבר

ברור שהאדם הלך ואיבד את מקומו. רבים מאיתנו מצביעים ברגליים. רבים מעדיפים את בית הקפה השכונתי, את המכולת השכונתית על קניוני הענק ורשתות בתי הקפה. רבים משתדלים לקבל את שירותיהם במקומות קבועים וקרובים למקום מגוריהם או עבודתם. יש מקום לקהילה בין האדם, השלטון והמרחב.

כבר על פי ספר בראשית, בני האדם מבינים את החשיבות בלהיות ביחד, כוח אחד כנגד אתגרי החיים. וכך אומרים בני הדור שלאחר המבול: "ויאמרו... הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני כל הארץ." (בראשית, יא 4) הפחד האנושי העולה כאן הוא מעצם החיים בנפרד. בני האדם מפחדים מן הבדידות ומן הסכנות של חיים בקבוצות קטנות. רוב הפרשנים בעולמה של יהדות עסקו ברצונם לבנות מגדל שראשו בשמים, קרי, בקריאת התגר כלפי האלוהים, ולא ראו את בני האדם בעליבותם ובפחדם. האל אינו אוהד את הרעיון של אנושות המתמקדת במקום אחד, והחורבן שהוא מביא על מגדל בבל גורם להפסקת בניין מגדל העיר הראשונה בעולם. אך כבר בספר בראשית אנו עדים לכך שבני האדם שבים ובונים ערים. ערי מסופוטמיה ומצרים, חברון ושכם, ערי הכיכר, סדום ועמורה ובאר שבע, אשר הקים אברהם, הן בין שאר הערים שמתאר ספר בראשית. הרצון האנושי לחיות ביחד מוביל את בני האדם בטבעיות אל העיר הגדולה. חז"ל הבינו את הצורך האנושי בחיים ביחד והעמיקו בתקנות ובחקיקה אשר נועדו להקל על החיים המשותפים. הם קבעו שאזרח בעיר הוא מי שיושב בה שנה אחת לפחות. הוא מי שקנה בה בית דירה הרי הוא מאנשי העיר מיד, והוא שותף לניהול חיי העיר. כדי להפוך את החיים בעיר לאפשריים ומשמעותיים הוטלו על בני העיר שורה של חובות. בני העיר נתבעו לבנות מכספם "חומה, דלתיים ובריח" הם התבקשו להעמיד בעיר בית דין, מערכת חינוך וענישה, קופה של צדקה, בית תפילה והתכנסות, מערכת של היגיינה, ונקבעו שורה של תקנות המרחיקות מטרדים של רעש, זיהום סביבתי וכו' מן העיר. ביחסם לעיר, היו חז"ל אמביוולנטים. מחד, ניתן למצוא בדבריהם את הקביעה ש"שיבת כרכים קשה" (כתובות קי, ע"ב) רבא דורש ואומר "אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה ריבונו של עולם אל תדינינו כיושבי כרכים, שיש בהם גזל ועריות ושמעות שווא ושבוטת שקר" (עירובין כא, ע"ב). בן עזאי, בסוף דיון שמקיימים חז"ל, קובע שהכנסת לעיר ושהיוצא ממנה אומר ארבע תפילות: שתיים בכניסתו ושתיים ביציאתו (ברכות ט, ד), דבר המעיד על החשש מן מאופייה של העיר ומהחיים בה. מאידך, שואלים

מרכז תרבות חינוך והארח - משכנות רות דניאל